

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત છે. ૧૫મી ગાથા.

વિપરીતાભિનિવેશં નિરસ્ય સમ્યગ્વ્યવસ્ય નિજતત્ત્વમ્।

યત્તસ્માદવિચલનં સ એવ પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોઽયમ્।।૧૫।।

પુરુષ નામ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા, એનો અર્થ નામ પ્રયોજનની સિદ્ધિ, એનો ઉપાય શું છે એ આ ગાથામાં છે. એ આ પુસ્તકનું નામ છે,

ટીકા :- ‘જે વિપરીત શ્રદ્ધાનનો નાશ કરી...’ વિપરીત શ્રદ્ધાનનો નાશ કરીના બે બોલ આવી ગયા પહેલા. પાંચમી ગાથામાં એમ આવ્યું કે, અતિશયપણે નિશ્ચયનયથી વિરૂદ્ધ એવો વ્યવહારનયનો જે અભિપ્રાય એ સર્વ સંસાર છે. સમજાણું કાંઈ? પાંચમી ગાથામાં આવ્યું. ‘પ્રાયઃ ભૂતાર્થબોધવિમુખઃ સર્વોઽપિ સંસારઃ’ એ પહેલા આવ્યું હતું કે, નિશ્ચયનયના બોધથી વિપરીત એવો વ્યવહારનયનો જે અભિપ્રાય. બીજો એનો અર્થ શું? કે, ભૂતાર્થબોધવિમુખ. જ્યારે ભૂતાર્થબોધ સન્મુખ. યથાર્થ ચૈતન્ય સ્વરૂપ એના સન્મુખનો બોધ એ નિશ્ચય છે. એનાથી વિપરીતનો બોધ જેટલો હોય, પર લક્ષ કરાવે, પર વિષયમાં જે લક્ષ જાય એવા ભાવને પોતાના માનવા અથવા એને ઇષ્ટનો સિદ્ધિ ઉપાય માનવો એનું નામ મિથ્યાત્વ છે, સર્વ સંસાર એને કહેવામાં આવે છે. એ પાંચમી ગાથામાં કહેવાણું.

૧૪મી ગાથામાં એને જ એમ કહ્યું હતું કે, જે કંઈ કર્મકૃતથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવની પર્યાયમાં પુણ્ય ને પાપના ભાવ (એનાથી) સહિત ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે એને સહિત માનવા એ ભવનું બીજ છે. સમજાણું કાંઈ? ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા એ, બીજી ભાષાએ કહીએ તો અજીવ અને આસ્રવથી ભિન્ન છે, એને આસ્રવ અને અજીવ સહિતવાળો માનવો એ જ

સંસારનું મિથ્યાત્વરૂપી બીજ છે. સમજાણું કાંઈ? એ બે પાંચમી અને ૧૪મી બન્નેના ભાવનો નાશ કરવો એમ અહીં કહે છે હવે.

આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ એનાથી સન્મુખતાથી વિરુદ્ધ જેટલી પરસન્મુખતાના વિકલ્પો આદિ ઉઠે એ સંસારનું મૂળ કારણ છે. સમજાણું કાંઈ? એ સર્વ સંસાર જ છે. અહીં એમ કહ્યું કે, કર્મકૃત ઉપાધિના પરિણામ જે સ્વભાવમાં નથી અને જે સ્વભાવને આશ્રયે થયેલા નથી, એ કર્મના નિમિત્તને આશ્રયે થયેલા શુભ-અશુભભાવ એ ઉપાધિભાવ છે. એ બન્ને પ્રકારના-ઘાતિ કર્મના સંબંધમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાગ-દ્વેષ આદિ, અઘાતિ કર્મના સંબંધમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંયોગ શરીરાદિ. એટલે બે કર્મ ઘાતિ, અઘાતિના બે પ્રકાર. સમજાણું કાંઈ? ઘાતિ જ્ઞાનાવરણી આદિ ચાર કર્મમાં નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ આત્માની વિકારી વિપરીત આદિ પર્યાય અને અઘાતિ કર્મથી મળેલો બાહ્ય સંયોગ એટલે આઠે કર્મનું ફળ-બે. એને ચૈતન્ય સ્વરૂપ સાથે માનવા, એ ચૈતન્ય સ્વરૂપ સાથે અશુદ્ધભાવ ને સંયોગીભાવ નથી. સમજાણું કાંઈ? અથવા એ અશુદ્ધભાવ અને સંયોગી ચીજ એમાંથી આત્માના હિતને માટે એ ચીજ છે એમ માનવું એ જ સંસારનું બીજ છે.

મુમુક્ષુ :- ....

ઉત્તર :- સંયોગ-બંધોગ એને લક્ષ્ય થયેલો વિકલ્પ, વાણી છે તો અઘાતિનું ફળ-સંયોગ. વસ્તુ જે છે ચૈતન્ય આનંદ ને જ્ઞાયકમૂર્તિ પદાર્થ એમાં સ્વભાવમાં નથી, એની ત્રિકાળી શક્તિઓ સ્વભાવ ગુણમાં નથી. અને વર્તમાન દશામાં ચાર ઘાતિ કર્મના નિમિત્તથી થયેલી હીણી વિપરીત અવસ્થા આદિ એને પોતાના ચૈતન્યના અભેદ સ્વરૂપ સાથે એને માનવું અને અઘાતિ કર્મના નિમિત્તથી મળેલો સંયોગ શરીર, વાણી આદિ બધું બહારનું, એનાથી આત્મા સહિત છે અથવા એનાથી આત્માને લાભ થાય છે એ માનવું એ સંસારનું બીજ છે. એટલે કે મિથ્યા અભિપ્રાય છે. કહો! સમજાય છે કાંઈ?

ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદની મૂર્તિ વસ્તુ, એને કર્મના બે પ્રકારના સંબંધે થયેલી ઉપાધિ અને સંયોગો એનાથી અહીં લાભ માનવો અથવા એના સહિત માનવો એનું નામ મિથ્યાદર્શન સંસારનું બીજ કહેવામાં આવે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ આમાં? ઘાતિના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલો શુભભાવ એ સહિત જીવને માનવો ને એનાથી લાભ માનવો એ મિથ્યાત્વ અભિપ્રાય છે અને બાહ્ય સંયોગી ચીજ જે મળી શરીર, વાણી, બાહ્ય પદાર્થ એનાથી સહિત માનવો અથવા એનાથી લાભ માનવો... સમજાણું કાંઈ? એનું નામ સંસારનું મહા મિથ્યાત્વ બીજ છે. કહો! 'શશીભાઈ'! આ તો સીધી બહુ સાદી ભાષામાં છે, આમાં કોઈ બહુ ઊંડું નથી. 'ખોડીદાસભાઈ'!

કહે છે કે, આવી રીતે આ આત્મા કર્મ વડે કરેલા નાના પ્રકારના ભાવથી સંયુક્ત નથી. છે? એટલે કે વ્યવહારનો વિષય રાગાદિ છે અને બાહ્ય પદાર્થ છે, અસદ્ભૂત વ્યવહારનો

વિષય. આમ જુઓ તો અંદર એ વ્યવહારને પાંચમી (ગાથામાં) ‘સર્વોડપિ સંસાર’ કીધો હતો. આ એમ કહ્યું કે, એ ઘાતિ ને અઘાતિના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલો ઉપાધિભાવ આ એ ભાવથી સંયુક્ત આત્મા નથી. સમજાણું કાંઈ? આહા..!

મુમુક્ષુ :- કોઈ નયે નથી?

ઉત્તર :- વ્યવહારનયે છે એ તો કીધું પણ એ હેય છે, છાંડવા માટે છે. એ તો અહીં સિદ્ધ કરવું છે. વ્યવહાર ‘સર્વોડપિ સંસાર’ તેથી તો પાંચમીમાં કહ્યું કે, ‘ભૂતાર્થબોધવિમુક્ષુ: સર્વોડપિ સંસાર:’ ‘પ્રાય:’ એટલે અતિશયપણે, વિશેષપણે, ખાસપણે.

ભગવાન આત્માના સ્વરૂપના સન્મુખના બોધથી વિપરીત બોધ, એકલા વ્યવહારનયનું જ્ઞાન. બહારનો, વ્યવહાર એને યથાર્થપણે હોતો નથી પણ વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. ‘બંધ અધિકાર’માં લીધું છે ને? અભવી પણ વ્યવહારનયે વ્યવહારનું કાંઈક આવું કરે છે. સમજાણું કાંઈ? એટલે કે ભગવાન આત્મા શુદ્ધ આનંદનું પવિત્ર ધામ (છે), એના સન્મુખની બુદ્ધિ એટલે એ તો થઈ ગયું ભૂતાર્થ આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન જે કહ્યું અગિયારમીમાં, એ તો સન્મુખ થયો, એ તો વસ્તુની સન્મુખ થયો તે દષ્ટિ યથાર્થ છે. એનાથી વિમુખનો જેટલો ભાવ પુણ્ય ને પાપ અને સંયોગી એનાથી લાભ માનવો ને એનાથી સહિત માનવો એ જ મિથ્યાદર્શન, શલ્ય અને સંસારનું બીજ છે. કહો! સમજાય છે કે નહિ આમાં?

‘તોપણ...’ કહે છે, અહીં આવ્યું ને? વિપરીત શ્રદ્ધાનનો નાશ કરી. જે ૧૪માં હતું ને? ‘ભાવથી સંયુક્ત નથી તોપણ અજ્ઞાનીને પોતાના અજ્ઞાનથી, પોતાના અજ્ઞાનથી આત્મા કર્મજનિત ભાવોથી સંયુક્ત જેવો પ્રતિભાસે છે.’ ઇ ૧૪માં (કહ્યું). એને અહીં નાશનો ઉપાય કહ્યો છે.

૧૫ (ગાથાની ટીકા). ‘જે વિપરીત શ્રદ્ધાનો નાશ કરી...’ એ વિપરીત શ્રદ્ધા એટલે પાંચમીમાં અને ચૌદમીમાં કહ્યું તે. એની શ્રદ્ધાનો નાશ કરી-એક વાત, એ સમ્યગ્દર્શન. ‘યથાર્થપણે નિજસ્વરૂપને જાણે...’ એ બીજો બોલ-સમ્યગ્જ્ઞાન. યથાર્થપણે નિજસ્વરૂપને જાણે એમ, પરને જાણવાની વાત ન રહી, બે વાત. ‘અને તે પોતાના સ્વરૂપમાંથી ભ્રષ્ટ ન થાય...’ અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વીતરાગી સમરસી સ્વરૂપ છે એમાંથી ખસે નહિ. ‘તે જ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ થવાનો ઉપાય છે.’ એટલે ચારિત્ર થયું. રાગાદિમાં ન આવે અને સ્વરૂપની શ્રદ્ધા થઈ, સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ, સ્વરૂપમાં સ્થિરતાપણાને પામે, સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ ન થાય. રાગમાં જાય તે સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ છે. ચાહે તો શુભરાગમાં જાય તોપણ સ્વરૂપથી અસ્થિરતાપણામાં ભ્રષ્ટ છે. શ્રદ્ધાપણે ભ્રષ્ટ ભલે ન હોય. સમજાણું કાંઈ?

આચાર્યે તો કહ્યું છે ને કે, ‘વિદૂષામ’-વિદ્વાનોને માટે હું આ આગમમાંથી પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાયનો ઉદ્ધાર કરું છું, એમ કહ્યું, ચોથી ગાથા. સમજાણું કાંઈ? તત્ત્વના મર્મને સમજાવવા માટે આખો ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘પરમાગમ’માંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે. જુઓ! આ ત્રણે વ્યાખ્યા

આવી ગઈ—સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર. આત્મા પુરુષ એટલે ચૈતન્ય સ્વરૂપ, એનો અર્થ એટલે પ્રયોજન, એની સિદ્ધિ એટલે સુખની પ્રાપ્તિ, એનો આ ઉપાય છે. સમજાણું કાંઈ?

ભાવાર્થ :- ‘પૂર્વે જે કહ્યું હતું કે સંસારના બીજભૂત કર્મજનિત પર્યાયને આત્માપણે-પોતારૂપે જાણવું તેનું જ નામ વિપરીત શ્રદ્ધાન કહીએ છીએ.’ ખુલાસો કર્યો. વિપરીત શ્રદ્ધાનો નાશ કરવો એ વિપરીત શ્રદ્ધાન એટલે શું? એ ૧૪મી ગાથાનો ન્યાય આપ્યો. સંસારમાં રખડવાનું બીજડું (આ વિપરીત શ્રદ્ધાન છે). સ્વભાવ શુદ્ધ છે એ મોક્ષનું બીજ છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, નિર્વિકલ્પ વીતરાગ સમરસી સ્વરૂપ એ તો મોક્ષનું બીજ છે. અને સંસારનું બીજ કર્મજનિત પર્યાયને, કર્મના સંગે થયેલો શુભાશુભ ઉપાધિભાવ કે બાહ્ય (સંયોગો), એને પોતારૂપે જાણવું. એ શુભરાગ આદિને અને શરીરાદિને, કર્મ મારા, પરવસ્તુ મારી એમ સ્વમાં નથી તેને મારી તરીકે માનવી એનું નામ જ વિપરીત શ્રદ્ધાન કહેવાય છે. કહો! સમજાણું આમાં?

જેમાં જે નથી તેને તેનાથી (સહિત) માનવો તેનું નામ વિપરીત માન્યતા છે. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ (છે), એમાં એ પુણ્ય-પાપના વિકાર પણ નથી અને શરીર આદિની ક્રિયા કે શરીર આદિનો પર્યાય એનામાં નથી. સમજાણું કાંઈ? ક્યાંના ક્યાં લઈ ગયા, જુઓને! સજીવ ને સજીવ ક્રિયાની ક્રિયા, જીવિત શરીરની ક્રિયા ધર્મનું કારણ છે કે નહિ? આહાહા...! ઓહોહો...! ઊંઘો પડે છે પણ એવો પડે છે ને!

અહીં તો કહે છે, ભગવાન શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાયકમૂર્તિ એ આત્મા. પુણ્ય-પાપના ભાવ કર્મ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા આસ્રવ તત્ત્વ અને બાહ્ય તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયેલું શરીર આદિ તે અજીવ તત્ત્વ એટલે આ જીવ નહિ એવું એ તત્ત્વ. એ બધા આસ્રવ તત્ત્વ કે અજીવ એટલે આ જીવ નહિ એવા બધા તત્ત્વો, એની કોઈ પણ પર્યાયથી આત્માને લાભ થાય, એ પર્યાય સહિત આત્મા છે એમ માનવું એનું નામ વિપરીત અભિપ્રાય છે. કહો! ‘ચંદુભાઈ’! આ તો બહુ સાદી, સારી ટૂંકી ભાષામાં છે. ‘પ્રવીણભાઈ’! શરીર મારામાં છે એમ માનવું એ વિપરીત માન્યતા મિથ્યાત્વ છે.

મુમુક્ષુ :- મારામાં ન હોય તો મારે એને...

ઉત્તર :- તો મારામાં છે તો મારામાં હોય ત્યારે મારું થાય ને તે વિના ક્યાંથી થાય? મારું છે એનો અર્થ કે, મારામાં છે. મારું છે એનો અર્થ કે, મારામાં છે. કહો! સમજાણું આ?

સંસારના બીજભૂત, સંસારની ઉત્પત્તિની ખાણ કર્મજનિત પર્યાયને પોતારૂપે જાણે. બહુ ટૂંકી વાત. સ્વદ્રવ્યના સ્વભાવની પર્યાય નથી, સ્વસ્વભાવની નિર્મળ પર્યાય નથી. નિર્મળ પર્યાય તો સ્વભાવમાંથી પ્રગટ થાય છે, (સ્વભાવને) આશ્રયે પ્રગટ થાય છે. આ વિકારી પર્યાય સ્વભાવને આશ્રયે નહિ, સ્વભાવમાં નહિ, નિમિત્તને આશ્રયે ઉત્પન્ન થયેલી ક્ષણિક ઉપાધિ છે. શુભ કે અશુભ રાગ અને બાહ્ય પદાર્થ અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ જેને જગત કહે, અહીં શુભ,

અશુભ ન્યાં અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ બન્ને પર છે, બન્ને આત્મામાં નથી. સમજાણું કાંઈ? વ્યવહાર રત્નત્રય પણ શુભરાગ છે. સમજાણું કાંઈ? એ પણ કર્મના નિમિત્તથી થયેલો ઉપાધિભાવ છે. એ ભાવ આત્મામાં છે કે એનાથી આત્માને લાભ થાય છે એ અભિપ્રાય સંસારનું બીજ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘તેનો મૂળમાંથી નાશ કરવો તે સમ્યગ્દર્શન છે.’ વિપરીત અભિપ્રાય-મલિન પરિણામ અને સંયોગી ચીજ એ મારામાં છે એવો જે વિપરીત અભિપ્રાય, એ મારા જ્ઞાન સ્વરૂપ ચૈતન્ય શુદ્ધ છું એવા એકાગ્ર અભિપ્રાયથી એનો નાશ કરવો અને સ્વભાવ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે એની પ્રતીતિ સ્વરૂપની એકાગ્રતા કરીને કરવી એનું નામ વિપરીત અભિનિવેશનો નાશ તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

વિપરીત અભિનિવેશનો વ્યય, અવિપરીત અભિપ્રાયની ઉત્પત્તિ. અવિપરીત એટલે કે જેવું શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ સ્વરૂપ છે તેના અભિપ્રાયની ઉત્પત્તિ. વસ્તુ તો વસ્તુ તરીકે છે. કહો! સમજાણું આમાં? આ ભારે આકરું પડે વ્યવહારવાળાને. આચાર્ય કહે છે, અમે અબુધને, અજ્ઞાનીને વ્યવહારથી ઉપદેશ દઈએ છીએ. જો એ વ્યવહારને પકડીને બેસશે તો એ સાંભળવાને લાયક નથી. અમારે સાંભળાવવું શું એને? એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? દઠી ગાથામાં એ કહ્યું, ‘અબુધસ્ય બોધનાર્થ’ અજ્ઞાનીઓને સમજાવવા માટે વ્યવહારથી ભેદ પાડીને વાત કરી. ત્યાં ભેદ પાડીને વાત કરતા એ ભેદ જ વસ્તુ સ્વરૂપ, સાધન છે એમ માની લે એને શી રીતે સમજાવવો શી રીતે? કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

ભેદ સહિત, ભેદથી સમજાવ્યું પણ વસ્તુ ભેદ સહિત નથી. સમજાણું કાંઈ? દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા, એમ ભેદથી કહ્યું પણ એ ભેદસ્વરૂપ આત્મા નથી. તેથી તો ત્યાં (સમયસાર) ટમી ગાથામાં કહ્યું કે, ભેદથી અમે કહીએ છીએ પણ અમારે ને તારે બન્નેને ભેદ અનુસરવા લાયક નથી. વ્યવહારનય ન અનુસરવા લાયક. એ તો વિકલ્પ ઉઠ્યો છે તો સમજાવવાને ભેદ પાડીને કહીએ છીએ. અને (તે) પણ અભેદ સીધો જાણ્યો નથી તેથી અમે (કહ્યું કે) આ આત્મા અંદર દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા, પણ તારે અનુસરવા લાયક નથી. અમે કહ્યું ને તે લક્ષમાં લીધું (પણ) એ વ્યવહાર અનુસરવા લાયક નથી. આહાહા...! ‘ચંદુભાઈ’!

મુમુક્ષુ :- સાંભળવું કાંઈક ને સમજવું કાંઈક ?

ઉત્તર :- સાંભળવું કાંઈક એમ છે નહિ, સાંભળવું જ આ છે. સાંભળવામાં વ્યવહારથી એને કહ્યું. સાંભળનારનું લક્ષ તો અભેદ ઉપર કરાવવું છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી. અભેદને સીધો જાણતો નથી ને અનાદિથી અભેદ શું છે એ એને અનુભવમાં નથી. તેથી એને બતાવવો છે અભેદ ચિદાનંદ ભગવાન વસ્તુ. આ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થાય, શ્રદ્ધા માને, સ્થિરતા જેમાં થાય એ આત્મા. એવા ત્રણ ભાગ પાડીને કહ્યું પણ એ ભાગ પાડીને કહ્યું એ વસ્તુ નથી. સમજાણું

કાંઈ?

એવા વિપરીત અભિપ્રાય જે છે (અર્થાત્) એ ભેદ છે એ આત્માને લાભદાયક છે... સમજાણું? વ્યવહારનયનો વિષય આત્માને લાભદાયક છે, એવો જે અભિપ્રાય તેને શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપના સન્મુખની દૃષ્ટિથી તેનો નાશ કરવો. સમજાણું કાંઈ? તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. જુઓ! હવે આ સમ્યગ્દર્શન વ્યવહાર ને નિશ્ચય બેમાંથી કયું સમ્યગ્દર્શન હશે? વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન છે જ ક્યાં? આ જ સમ્યગ્દર્શન છે, આ જ પુરુષાર્થસિદ્ધિનો ઉપાય છે. અહીં પુરુષાર્થસિદ્ધિના ઉપાયની વ્યાખ્યા ચાલે છે. સમજાણું કાંઈ?

પુરુષ શબ્દે ચૈતન્ય સ્વરૂપ, પહેલા આવી ગયું છે એ. ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા છે, રાગ સ્વરૂપ કે સંયોગ સ્વરૂપ નથી. એવા આત્માની પર્યાયમાં મુક્તિની, સુખની સિદ્ધિ થવી એનો ઉપાય તેને અહીં પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય કહે છે. એનો ઉપાય તો આ એક છે. પાછો કહેશે અંદર, ‘બીજો કોઈ ઉપાય સર્વથા નથી.’ છેલ્લી લીટી, ભાવાર્થની છેલ્લી લીટી. મોટા અક્ષરે છપાવ્યું છે વળી. સમજાણું કાંઈ?

‘ટોડરમલ્લજી’એ તો વસ્તુની સ્થિતિનું વર્ણન બહુ સરસ કર્યું પણ લોકોને, અત્યારના માણસને એની પોતાની પંડિતાય આગળ એનું અપ્રમાણ લાગે છે. પોતાની દૃષ્ટિ આર્ત પ્રમાણે નથી, આર્ત પ્રમાણે નથી. આર્ત પ્રમાણે એટલે પણ આર્તપણું આ નથી? ‘વવહારોડમૂદત્યો’ એ આર્ત વાક્ય છે. વ્યવહાર તે અભૂતાર્થ છે. અભૂતાર્થ એટલે કે આશ્રય કરવા લાયક નથી. એના સન્મુખ રહેવા લાયક નથી, એનાથી વિમુખ થવા લાયક છે. પછી તો એનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. સમજાણું કાંઈ?

સમ્યગ્દર્શન એટલે કર્મના નિમિત્તથી થયેલા શુભાશુભભાવ અને સંયોગથી મળેલી ચીજ એ કર્મથી મળેલી છે બધી અને કર્મ પણ કર્મથી મળ્યું છે અંદર આઠ કર્મ પડ્યા છે, એ બધાથી સહિત માન્યો છે એનું નામ પર્યાયબુદ્ધિ, એનું નામ મિથ્યાબુદ્ધિ, એનું નામ મિથ્યાદૃષ્ટિ. એનાથી રહિત જ્ઞાયક સ્વભાવ સન્મુખ થઈ, એનાથી રહિત આત્મા છે એવો અભિપ્રાય કરવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન, પુરુષના સિદ્ધિની ઉપાયનો પહેલો ભાગ છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘તેનો મૂળમાંથી નાથ કરવો...’ ભાષા છે, જુઓ! છે ને? ‘નિરસ્ય’ નાશ કરીને. ‘નિરસ્ય’ શું શબ્દ છે? .... સમજાણું કાંઈ? બીજી વાત. એ સમ્યગ્દર્શન. હવે (કહે છે), ‘કર્મજનિત પર્યાયથી ભિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે...’ જુઓ! આ જ્ઞાન. રાગને જાણવું, સંયોગને જાણવું, શાસ્ત્રને જાણવું એને સમ્યગ્જ્ઞાન ન કહ્યું. એ કર્મજનિત વિકલ્પો છે કે સંયોગી ચીજ છે, એનાથી ભિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ અભેદ સ્વરૂપ, તેનું સ્વરૂપનું યથાર્થપણે જાણવું, એ જ્ઞાન પોતાના શુદ્ધ જ્ઞેયને બરાબર પકડીને વેદે, જાણે તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે. કહો! સમજાણું આમાં?

‘કર્મજનિત પર્યાયથી ભિન્ન...’ ખરેખર તો શાસ્ત્રનું જાણપણું એ પણ કર્મજનિત પર્યાય છે, પરાલંબી. એ વ્યવહારની શ્રદ્ધા એ પરજનિત છે. સમજાય છે? એ બધા પરજનિત ભાવથી ભિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને, શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપને યથાર્થપણે અંતરમાં જ્ઞાયકપણાનું જ્ઞાન કરવું એનું નામ સમ્યગ્જ્ઞાન-પુરુષના સિદ્ધિનો બીજો ઉપાય છે. બીજો એટલે બીજો અવયવ, અંગ. ઉપાય તો એક જ (છે), ત્રણ થઈને એક જ છે. સમજાણું કાંઈ? કહો! ‘રતિભાઈ’!

આ કેળવણી સમજ્યા વિના આ શી રીતે સમજે પહેલું ઓલો ભણ્યો હોય તો સમજે કે નહિ? એકજણાએ એમ પ્રશ્ન કર્યો, લ્યો! કે, આ પાંચ, દસ ભણ્યો ન હોય તો આ સમજે શી રીતે? માટે આ ભણવું એ લાભદાયક થાશે. આ સંસારનું, હોં! એક જણો એમ પૂછતો હતો. સંસારનું (ભણતરે). આ ભણ્યા વિના શી રીતે એને ખ્યાલ આવશે? એમ. એય...! ઈ તો કેળવણી તો ઠીક પણ અહીં તો શાસ્ત્ર તરફનો પર સન્મુખનો બોધ એ પણ રાગ મંદથી થયેલો કોઈ સન્મુખ એ બોધ પણ સમ્યગ્જ્ઞાન નથી.

સમ્યગ્જ્ઞાન તો એ નિમિત્તના લક્ષે કંઈ ઉઘાડ આદિ થયેલો, પરમાં થયેલો, પરના લક્ષે (થયેલો ઉઘાડ), એ બધા ભાવથી ભિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્ય એકલો અભેદ ચૈતન્ય સ્વભાવ તેનું અંદર જ્ઞાન કરવું એને સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

હવે આવી ચારિત્રની વ્યાખ્યા, જુઓ! આ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન અને નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન બે થઈ. ‘દાસ’! હવે ચારિત્ર કોને કહેવું? આ વાંધા અત્યારે ઉઠે એના બધા ખુલાસા આમાં (છે). ‘કર્મજનિત પર્યાયથી...’ જુઓ! પેલો શુભરાગ આદિ કર્મજનિત પર્યાય છે. મહાવ્રતના પરિણામ, અણુવ્રતના પરિણામ એ બધા કર્મના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપાધિભાવ છે. એનાથી ‘ઉદાસીન થઈ...’ લ્યો! મુનિપણું. ‘માંગીરામજી’! આહાહા...! ભગવાન આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવે ભરેલો ભંડાર, તેના સન્મુખની દૃષ્ટિ અને પરથી વિમુખની દૃષ્ટિ એ સમ્યગ્દર્શન. શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપના સન્મુખનું અંતર્મુખનું જ્ઞાન એને જ્ઞાન (કહીએ) અને રાગાદિ વિકલ્પ ને શરીર આદિની પર્યાયો આમ જે દયામાં નિમિત્ત પર્યાય શરીરની થાય, ભક્તિમાં પણ આ શરીરની પર્યાય પૂજામાં નિમિત્ત થાય, એ બધી પર્યાયો ને રાગ એનાથી ઉદાસીન થઈ, ખસીને ઉદાસીન એટલે ન્યાંથી ખસીને ‘સ્વરૂપમાં અકંપ-સ્થિર રહેવું...’ જેવું શુદ્ધ સ્વરૂપ દર્શનમાં, પ્રતીતમાં લીધું છે, જેવું શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, જ્ઞાનમાં કર્યું છે એવા જ સ્વરૂપમાં-શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રાગથી ફરી ખસીને, રાગથી ખસીને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન તો કર્યું હતું પણ અસ્થિરતા હતી, હવે એ રાગના વિકલ્પથી ખસીને સ્વરૂપમાં શુદ્ધતામાં ઠરવું એનું નામ ચારિત્ર ને એનું નામ મુનિપણું છે. કહો! સમજાણું આમાં? વ્યવહાર વ્રત આદિ એ ચારિત્ર નથી એમ કહે છે.

પંચ મહાવ્રતના અહિંસા સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્યના વિકલ્પો જે છે એ ચારિત્ર નથી, એ અચારિત્ર છે. એનાથી ઉદાસીન થઈ, ઉદાસીન (એટલે) ખસીને આમાં આસન લગાવી દેવું. શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા, સૂરતા લગાવી દેવી એનું નામ ભગવાન પરમેશ્વર પુરુષના ઉપાયનો,

પુરુષના સિદ્ધિના ઉપાયનો ચારિત્ર માર્ગ કહે છે. આ ચારિત્ર. કહો! દેહની ક્રિયા એ ચારિત્ર નહિ, શુભ પરિણામ મહાવ્રત આદિના ઉઠે એ પણ ચારિત્ર નહિ. કહો! 'વલ્લભદાસભાઈ'! પણ આ તો બધું હજી ઠેકાણા વિના, દર્શન વિના પેલા એકલા વ્રતના પરિણામ એ અમારા ચારિત્ર છે, (એમ કહે છે), લ્યો! કઠણ એટલે કષ્ટદાયક છે એટલે કઠણ છે. માટે એ લોકો એને ચારિત્ર માનતા નથી એમ કહે છે, ભારે ભાઈ! આ વ્રત પાળવા એ કષ્ટદાયક છે, કઠણ છે માટે એને ચારિત્ર કહેતા નથી. અરે..! ભગવાન! જેને દુઃખદાય લાગે એ પરિણામ જ મિથ્યાત્વના છે. ચારિત્ર દુઃખદાયક માનવું એ ચારિત્રને વિપરીત માન્યું છે.

ચારિત્ર તો આનંદદાયક છે, ચારિત્ર આનંદદાયક છે. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમે, રમે, ચરે, જમે, સ્થિર થાય એ તો આનંદનો અનુભવ છે, અતીન્દ્રિય આનંદ ને શાંતિનું વેદન છે. ચારિત્ર કષ્ટદાયક હોય નહિ. ચારિત્રને કષ્ટદાયક માને તે ચારિત્ર ગુણની વિપરીત માન્યતા મિથ્યાત્વ છે. આહાહા..! શું કરવું આમાં? એ... 'દાસ'! મોટું આખું વિલ ફરી ગયું છે.

કહે છે, ભગવાન આત્મા પરમાનંદનો સમરસી ચારિત્ર સ્વરૂપ જ છે ઈ. ચારિત્ર એટલે કે જેમ જ્ઞાયક સ્વરૂપ છે જ્ઞાન, એમ ચારિત્ર એટલે સમરસ સ્વરૂપ આત્મા છે, સમરસ સ્વરૂપ વીતરાગી ઘન છે. જ્ઞાનઘન છે એમ વીતરાગી ઘન છે એમાં ઠરવું ને ખસવું નહિ એનું નામ ભગવાન ચારિત્ર કહે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? હજી ચારિત્ર કોને કહેવું સાંભળ્યું ન મળે ને થઈ ગયા ચારિત્ર. 'શોભાલાલજી'! ભગવાન આત્મા શુદ્ધ પરમાનંદનો કંદ, રસકંદ વિજ્ઞાનઘન છે એની સન્મુખની પ્રતીત, તેના સન્મુખનું જ્ઞાન ને તેના સન્મુખમાં ઠરવું, રાગથી વિમુખ થવું. કહો! સમજાય છે કાંઈ?

'કર્મજનિત પર્યાયોથી ઉદાસીન થઈ...' તેનાથી ઉપેક્ષા કરી 'સ્વરૂપમાં અકંપ-સ્થિર રહેવું...' ભગવાન આત્મા સમરસીબિંબ, સમરસીબિંબ તેમાં ઠરવું 'તેને સમ્યક્ચારિત્ર છે.' એ સમ્યક્ચારિત્ર છે. ત્રણેની વ્યાખ્યા બહુ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ. 'સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ'. 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'. આ ત્રણેની આ વ્યાખ્યા. સમજાણું કાંઈ? અભેદથી ભલે વાત કરી છે, વસ્તુ તો આ ત્રણ છે.

'એ ત્રણે ભાવોનો સમૂહ...' એમ કહે છે, ત્રણે થઈને એક મોક્ષમાર્ગ છે, ત્રણ મોક્ષમાર્ગ નથી, એમ. 'એ ત્રણે ભાવોનો સમૂહ તે જ આ જીવને કાર્ય સિદ્ધ થવાનો ઉપાય છે,...' 'પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય' છે ને નામ? ચોથું પદ છે ને એમાં? 'પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોડયમ્' ચોથું પદ, ૧૫મી ગાથા ચાલે છે તે. 'પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોડયમ્' આ ત્રણે ભાવોનો, પર્યાય એક છે, એનું એકરૂપ 'તે જ આ જીવને કાર્ય સિદ્ધ થવાનો...' જુઓ! 'કાર્ય સિદ્ધ થવાનો ઉપાય છે.' આત્માનું કાર્ય-મોક્ષ તેને સિદ્ધ થવાનું આ કારણ છે. મોક્ષ એવું જે કાર્ય એનો ઉપાય એટલે કારણ. આ ત્રણ કારણ તે આ જ એક ઉપાય છે. સમજાણું કાંઈ?

શ્રાવક આચાર વર્ણવવો છે એના પહેલા આ વસ્તુ વર્ણવી. આ વસ્તુના ભાન વિના

એને શ્રાવકના, વ્રતના વ્યવહારો વિકલ્પ જે ઉઠે એને વ્યવહાર પણ કહેવાય નહિ, આ ભાન વિના. આવું સમ્યક્ અનુભવ ને દષ્ટિ છે પછી તેમાં સ્થિરતાનો અંશ જરી આવ્યો છે એને શ્રાવકના બાર વ્રતના વિકલ્પો ઉઠે છે એ પુણ્યભાવરૂપી વ્યવહાર છે એમ ત્યાં સિદ્ધ કરવા માગે છે. સમજાણું કાંઈ? પછી વ્રતમાં દોષ લાગે તો, અતિચાર લાગે તો ટાળવા એ બધી વ્યાખ્યા વિકલ્પની છે. આહા..! સમજાણું કાંઈ?

એ ત્રણે ભાવોનો સમૂહ તે જ આ જીવને કાર્ય નામ મોક્ષરૂપી પ્રયોજન સિદ્ધ થવાનો આ એક જ ઉપાય છે. ‘બીજો કોઈ ઉપાય સર્વથા નથી.’ લ્યો! આમાં એક જ ઉપાય છે, બે નથી એમ ન આવ્યું આમાં? પણ એ તો આર્ત વાક્ય ક્યાં છે એમ કહે છે. આવા ને આવા. પણ અહીં શું કહે છે? ‘યત્તસ્માદવિચલનં વિપરીતાભિનિવેશં નિરસ્ય સમ્યગ્વ્યવસ્ય નિજતત્ત્વમ્ યત્તસ્માદવિચલનં સ એવ, સ એવ નિશ્ચય પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોડયમ્’ અહીં તો અસ્તિથી વાત કરે છે ને! શૈલી અસ્તિથી કરી. ‘નમઃ સમયસારાય’ માં પણ ટૂંકી વાત કરી છે ને? સમજાણું કાંઈ? ‘બીજો કોઈ ઉપાય સર્વથા નથી.’ કહો! ભાઈ! ‘સર્વથા’ જૈન શાસનમાં હોય નહિ, એમ વળી આવે છે. મોટી તકરાર એની. તો મોક્ષમાં પૂર્ણ આનંદ કદાચ હોય નહિ, સર્વથા પૂર્ણાનંદ હોય નહિ. એનો શું અર્થ? (સર્વથા ન હોય તો પછી) મિથ્યાત્વનો સર્વ નાશ ન થાય, અચારિત્રનો સર્વથા નાશ ન થાય, મિથ્યાજ્ઞાનનો સર્વથા નાશ ન થાય. સર્વથાનો શું અર્થ? સર્વથા આત્મા દ્રવ્યે શુદ્ધ છે એમ પણ ન કહેવાય. કથંચિત્ શુદ્ધ, કથંચિત્ અશુદ્ધ દ્રવ્ય? પર્યાય અશુદ્ધ છે પણ વસ્તુ તરીકે કથંચિત્ શુદ્ધ ને કથંચિત્ અશુદ્ધ એમ હશે?

અહીં તો (કહે છે), ‘બીજો કોઈ ઉપાય સર્વથા નથી.’ એક જ આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે બિરાજમાન પ્રભુ, એ વિકારી પર્યાયના અભિપ્રાયથી ખસીને સ્વરૂપની દષ્ટિ કરવી, વિકારી પર્યાયથી ખસીને સ્વરૂપનું જ્ઞાન (કરવું), વિકારી પર્યાયથી ખસીને સ્વરૂપમાં ઠરવું, આ એક જ આત્માને મોક્ષના ઉપાયનું કારણ-ઉપાય છે. કહો! બહું સારો શ્લોક આવ્યો છે ‘વલ્લભદાસભાઈ’! આ સિવાય બીજી રીતે માર્ગ વીતરાગ માર્ગમાં છે નહિ. અન્યમાં તો છે જ નહિ, અન્યમાં તો છે જ નહિ.

‘બીજો કોઈ ઉપાય...’ એટલે ઉપાય એટલે બીજો માર્ગ થયો ને? કારણ. ઉપાય શબ્દે બીજું કારણ, માર્ગ એટલે બે કોઈ કહે. નિશ્ચય માર્ગ અને વ્યવહાર માર્ગ. માર્ગ એટલે કારણ, માર્ગ એટલે ઉપાય. તો અહીં બીજો કોઈ ઉપાય નથી એટલે બીજો કોઈ માર્ગ નથી. બીજો કોઈ ઉપાય નથી કહો કે બીજો કોઈ માર્ગ નથી કહો કે બીજું કોઈ કારણ નથી એમ કહો બન્ને એક જ છે. ‘ઉપાય’ શબ્દ પડ્યો છે ને અંદર? ‘પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોડયમ્’ પુરુષાર્થસિદ્ધિનું કારણ આ, પુરુષાર્થસિદ્ધિનો હેતુ આ, પુરુષાર્થસિદ્ધિનો માર્ગ આ. એને બીજો માર્ગ છે નહિ. કહો! એમાં આવે છે કે નહિ? અહીંના તો બધા હા પાડે છે. સમજ્યા

વિના હા પાડે છે. અમારા પંડિતજીને એવું ઠરાવે છે. નિમિત્તની મુખ્યતા હતી, પેલું તો પહેલું હતું એમણે પણ પાછું ફેરવી નાખ્યું. કોણ જાણે. વિભંગ, વિભંગ પેલું નહિ, વિભંગ એટલે વિપરીત ભંગ, એમ. વિભંગ અજ્ઞાન ઇ નહિ, વિપરીત ભંગવાળો. કહો! સમજાણું આમાં?

‘વિપરીતાભિનિવેશં નિરસ્ય સમ્યગ્વ્યવસ્ય નિજતત્ત્વમ્ યત્તસ્માદવિચલનં સ એવ, સ એવ’ લ્યો! સમજાણું? ‘પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોઽયમ્’ લ્યો! આ મોટી ... ‘સ એવ’ પુરુષાર્થસિદ્ધિઉપાય માર્ગ, ઉપાય એટલે માર્ગ ઉપરનું વજન છે અત્યારે. ઉપાય એટલે માર્ગ, કારણ, ઉપાય. આ એક જ માર્ગ છે, આ એક જ ઉપાય છે, આ એક જ કારણ છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

પહેલા પદમાં સમ્યગ્દર્શનની વ્યાખ્યા, બીજામાં સમ્યગ્જ્ઞાનની, ત્રીજામાં ચારિત્રની અને ચોથામાં એ ત્રણેયનું એકપણું એક જ માર્ગ છે એમ ચાર પદ કીધાં. લ્યો! સમજાણું કાંઈ? ભાઈ! રાતે વાત ચાલતી હતી ને? ભાઈ! આ બે ઉપાય નિરૂપણ, નિરૂપણ કર્યા કરે છે. શું કરે પણ માણસને... ભારે અકળામણી છે. એને વળી જવાબ દેવામાં રોકાવું, એને વળી એને માટે ગોતવું ને... કાળ એવો છે ને. કહો! ‘શોભાલાલજી’! બરાબર આવ્યું ને? આ ચોખ્ખી વાત છે.

એક જ માર્ગ છે, એક જ ઉપાય છે, એક જ કારણ છે. કાર્યનું એક કારણ છે, મોક્ષરૂપી કાર્ય એનું એક કારણ છે. કોણ? કે, આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ (છે) તેને વિપરીત અભિનિવેશ રહિત સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું, તેને વિપરીત પરના જ્ઞાનથી રહિત સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું, રાગથી ઉદાસીન થઈને સ્વરૂપમાં ઠરવું આ એક જ પ્રકારનું, મોક્ષરૂપી કાર્યનું એક કારણ છે. કાર્યના બે કારણ અહીં ના પાડે છે, ભાઈ! લ્યો! આ તો પેલા (કહે છે), બે કારણનું એક કાર્ય, બે કારણનું... આહાહા...! આ કાર્યનું એક જ કારણ છે એમ સિદ્ધ કર્યું. ‘વજુભાઈ’!

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- એ તો એક બીજું હોય છે, વ્યવહારના શાસ્ત્રોમાં બીજું હોય વ્યવહાર એનું જ્ઞાન કરાવે છે અહીં એ પ્રશ્ન કર્યો, ભાઈ ‘ફૂલચંદ્રજી’ એ લખ્યું એમ કે વ્યવહાર છે એ જ્ઞાન કરાવવા (માટે છે), એ તમે તમારી કલ્પનાથી લખ્યું છે. વ્યવહાર જ્ઞાન કરાવવા માટે છે એમ ક્યાં વાત ફેલાવો છો? ‘ખાણિયા ચર્ચા’ માં લખ્યું છે. એનો અર્થ કે, આ વસ્તુ જાણી છે ત્યારે એક રાગાદિ હજી બાકી રહ્યો છે, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે, વ્રતનો વિકલ્પ છે એને વ્યવહાર કહે છે, એ જાણવામાં નિમિત્ત કહે છે. એટલે આ ઉપાદાનનું જ્ઞાન થયું ત્યારે એ નિમિત્તનું જ્ઞાન થાય છે. કરવું એ તો સ્વપરનું જ્ઞાન એવું જ રહી જાય છે. એને આનું જ્ઞાન થતાં આવું હોય એનું જ્ઞાન ત્યાં સ્વતઃ રહી જાય છે, થાય છે. એથી તેનું

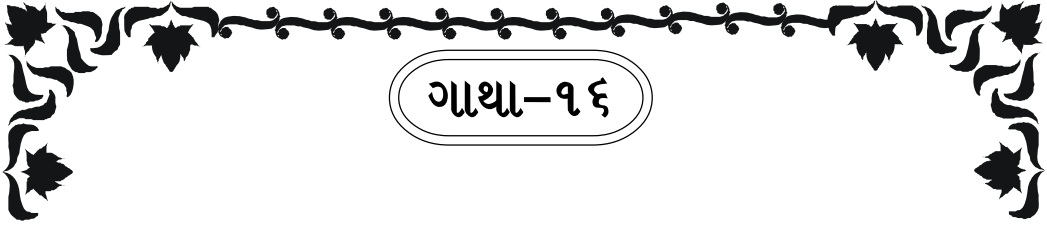
જ્ઞાન કરવા લાયક છે એમ કહેવામાં આવ્યું. સમજાણું કાંઈ?

જ્ઞાનનો સ્વભાવ તો સ્વ-પરપ્રકાશક છે ને! સ્વનું શુદ્ધનું જ્ઞાન થયું ત્યારે અંદર રાગ બાકી છે એને વ્યવહાર સમક્રિતનો આરોપ ઉપચારથી નિમિત્ત દેખીને કહે છે એમ જાણવું. શાસ્ત્રના જ્ઞાનને નિમિત્ત તરીકે પરાલંબી છે એને નિમિત્ત તરીકે છે એમ જાણવું. તેમ અહીં જ્ઞાન કરાવ્યું. તો જ્ઞાન કરવું એ કાંઈ નવું જ્ઞાન કરવું નથી. એ તો સ્વનું જ્ઞાન થતા સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાન જ એવું પ્રગટ થાય છે. સમજાણું કાંઈ? (સમયસાર) ૧૧મી ગાથામાં કીધું એની ૧૨માં સંધિ છે.

ભૂતાર્થને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થયું તો હવે એને કાંઈ જાણવા લાયક અપૂર્ણ કાંઈ અધૂરી દશા રહે છે કે નહિ? કે પૂર્ણ થઈ ગયો? પૂર્ણનો આશ્રય કરીને દર્શન થયું, પર્યાયમાં પૂર્ણ થયો નથી. તેથી પર્યાયમાં હજી થોડી અશુદ્ધતા છે, શુદ્ધતાના અંશો પહેલા કરતા વધે છે એવા બધા ભેદને જાણવું એ પ્રયોજનવાન છે. એ એમાં ન આવ્યું જાણવું ઇ? ક્યાં આવું આવ્યું? એમ કહે છે. વ્યવહારને જાણવું એ પણ છે એ વાત તમે જ કહો છો, નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા (માટે છે એ તમે જ કહો છો). આ શું કીધું? 'તદાત્વે'. 'તદાત્વે' છે ને? કાલે બપોરે 'તદાત્વે' આવ્યું હતું ને? કાલે આવ્યું હતું, લ્યો! એ કાળે જાણવા લાયક છે, બરાબર વાત છે.

આત્મા પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધા ને સ્થિરતા કરે છે ત્યારે કાંઈક બાકી રહી જાય છે એ જાણવા લાયક રહી જાય છે. એવો જ્ઞાનનો સ્વભાવ જ એ જાતનો સ્વ-પરપ્રકાશકનો ઊભો થાય છે. આને જાણવું એવું કાંઈ નવું જ્ઞાન પ્રગટ કરવું નથી. સમજાણું કાંઈ? પણ એ રીતે જાણવાની દશા જ એવી (રહી જાય છે). કેવળજ્ઞાનીને પૂર્ણ (દશા) હોય છે, આખું છે એટલે કંઈ એને (જાણેલો પ્રયોજનવાન એવું રહેતું નથી). આને અહીં (નીચલા ગુણસ્થાને) થોડું થોડું એટલે સ્થિરતા થોડી વધતી જાય કે અશુદ્ધતા ઘટતી જાય છે તેવું એને જ્ઞાન હોય છે, બસ. સમજાણું કાંઈ?

'જે આ ઉપાયમાં લાગે છે તેમનું વર્ણન આગળ કરે છે -' એકદમ ત્રણેની જુદી વાત કરે ને? હવે મુનિની વાત કરે છે. દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર ત્રણેમાં જેની લીનતા છે તેને મુનિ કહેવામાં આવે છે. તેથી આ ત્રણેની વાત કરીને ત્રણેની એકતાની દશા હોય એની મુનિની વાત કરે છે. સમજાણું કાંઈ? જે આ ઉપાયમાં લાગે છે, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે, હોં! ત્રણે એક જ માર્ગ, 'તેમનું વર્ણન આગળ કરે છે.'

જે આ ઉપાયમાં લાગે છે તેમનું વર્ણન આગળ કરે છે -

અનુસરતાં પદમેતત્ કરમ્બિતાચારનિત્યનિરભિમુખા ।

એકાન્તવિરતિરૂપા ભવતિ મુનીનામલૌકિકી વૃત્તિઃ ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ :- [એતત્ પદમ્ અનુસરતાં] આ રત્નત્રયરૂપ પદવીને અનુસરનાર અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરેલ [મુનીનાં] મહામુનિઓની [વૃત્તિઃ] વૃત્તિ [કરમ્બિતાચારનિત્યનિરભિમુખા] પાપક્રિયા મિશ્રિત આચારોથી સર્વથા પરાઙ્મુખ તથા [એકાન્તવિરતિરૂપા] પરદ્રવ્યોથી સર્વદા ઉદાસીનરૂપ અને [અલૌકિકી] લોકથી વિલક્ષણ પ્રકારની [ભવતિ] હોય છે.

ટીકા :- ‘એતત્પદં અનુસરતાં મુનીનાં વૃત્તિઃ અલૌકિકી ભવતિ’ - આ રત્નત્રયરૂપ પદવીને પ્રાપ્ત થયેલા જે મહામુનિઓ છે તેમની રીત લોકરીતિને મળતી આવતી નથી. તે જ કહીએ છીએ. લોકો પાપક્રિયામાં આસક્ત થઈ પ્રવર્તે છે, મુનિ પાપક્રિયાનું ચિંતવન પણ કરતા નથી. લોકો અનેક પ્રકારે શરીરની સંભાળ રાખે, પોષે છે, મુનિ અનેક પ્રકારે શરીરને પરીષદ ઉપજાવે છે અને પરીષદ સહે છે. વળી લોકોને ઈન્દ્રિય વિષયો બહુ મીઠા લાગે છે, મુનિ વિષયોને હળાહળ ઝેર સમાન જાણે છે.

લોકોને પોતાની પાસે માણસોનો સંગ-સમુદાય ગમે છે. મુનિ બીજાનો પણ સંયોગ થતાં ખેદ માને છે. લોકોને વસ્તી ગમે છે, મુનિને નિર્જન સ્થાન સારું લાગે છે. ક્યાં સુધી કહીએ? મહા મુનીશ્વરોની રીત લોકોની રીતથી ઉલટારૂપે હોય છે. કેવી છે મુનીશ્વરોની પ્રવૃત્તિ? ‘કરમ્બિતાચારનિત્યનિરભિમુખા’ - પાપક્રિયા સહિતના આચારથી પરાઙ્મુખ છે. જેમ શ્રાવકનો આચાર પાપક્રિયાથી મિશ્રિત છે, તેમ મુનીશ્વરોના આચરણમાં પાપનો મેળાપ નથી અથવા કરંબિત એટલે કર્મજનિત ભાવમિશ્રિત જે આચરણ તેમાં પરાઙ્મુખ છે, કેવળ નિજસ્વરૂપને અનુભવે છે તે માટે એકાંત વિરતિરૂપા એટલે સર્વથા પાપક્રિયાના ત્યાગસ્વરૂપ છે અથવા એક નિજસ્વભાવના અનુભવ વડે સર્વથા પરદ્રવ્યોથી ઉદાસીન સ્વરૂપ છે. રત્નત્રયના ધારક મહામુનિઓની એવી પ્રવૃત્તિ છે. ૧૬.

ગાથા-૧૬ ઉપર પ્રવચન

અનુસરતાં પદમેતત્ કરમ્બિતાચારનિત્યનિરભિમુખા ।

એકાન્તવિરતિરૂપા ભવતિ મુનીનામલૌકિકી વૃત્તિઃ ॥૧૬॥

લ્યો! એકાંત આવ્યું આમાં, જુઓ! એકાંત છે ને? ‘એકાન્તવિરતિરૂપા ભવતિ મુનીનામલૌકિકી વૃત્તિઃ’ લ્યો! ‘માંગીરામજી’! આ મુનિનું વ્યાખ્યાન આવ્યું. એ કાલે પૂછતા હતા. ‘આ રત્નત્રયરૂપ પદ્મીને અનુસરનાર...’ ભગવાન આત્માનું અંતર અનુભવનું સમ્યગ્દર્શન, એનું જ્ઞાન અને તેમાં રાગથી ખસીને સ્વરૂપમાં રમણતા (થવી) એવો જે નિશ્ચય રત્નત્રયરૂપ પરિણામ. તેવી ‘પદ્મીને અનુસરનાર અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરેલ (પુરુષ) મહામુનિઓની એવા મહા સંતોની વૃત્તિ...’ ‘કરમ્બિતાચારનિત્યનિરભિમુખા’ ‘પાપક્રિયા મિશ્રિત આચારોથી...’ શ્રાવકોને હજી તો કંઈ પાપ મિશ્રિત ક્રિયા હોય છે. એથી એને અહીં કહેવા માગે છે, ‘મુનિને પાપક્રિયા મિશ્રિત આચારોથી સર્વથા પરાઙ્મુખ...’ બિલકુલ પરાઙ્મુખ. ‘એકાન્તવિરતિરૂપા’ ‘પરદ્રવ્યોથી સર્વદા ઉદાસીનરૂપ...’ એની વ્યાખ્યા કરી. ‘એકાન્તવિરતિ’ ‘પરદ્રવ્યોથી સર્વદા ઉદાસીનરૂપ...’ આમાં શું અર્થ કર્યો છે? એકાંતવિરતિની વ્યાખ્યા કરી. સમજાણું કાંઈ? આ તો એકાંત આવ્યું ને? આ બાજુમાં એકાંત ઢળી ગયો છે. ‘એકાન્તવિરતિરૂપા’ ‘પરદ્રવ્યોથી સર્વદા ઉદાસીનરૂપ અને લોકથી વિલક્ષણ પ્રકારની હોય છે.’ દુનિયા કરતા મુનિઓની ચારિત્ર દશા અલૌકિક, અલૌકિક દુનિયાથી જુદી જાતની હોય છે. સમજાણું કાંઈ? એકાંત આવ્યું. ‘વિરતિરૂપા’ કહ્યું છે ને? વિરતિ એટલે ઉદાસીન લીધું. ૧૬મી ગાથા છે ને? ૧૬મી. વિરતિ એટલે એકાંત નથી, સર્વથા કર્યું. આણે એકાંત અને સર્વથા કહ્યું છે. સર્વથા અર્થ કર્યો, એકાંતને સર્વથા કહ્યું. એકાંત એટલે સર્વદા, સર્વથા ઉદાસીનરૂપ ‘વિરતિરૂપા’ સર્વદ્રવ્યોથી એમ.

મુનિઓની વૃત્તિ ચારિત્ર દશા, અંતર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન સહિતની અંતર રમણતા અલૌકિક વૃત્તિ છે, અલૌકિક છે. લોકોત્તર પરિણતિ છે. પરદ્રવ્યથી, રાગાદિથી અને બધી પરવસ્તુથી ઉદાસીનરૂપ અલૌકિક લોકથી વિલક્ષણ પ્રકારની અંતર મુનિની દશા હોય છે. એને આ રત્નત્રયનો ઉપાય પરિણમેલો કહેવામાં આવે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

જુઓ! આ શ્રાવકમાં પણ આ પહેલું લીધું. પહેલું લઈને પછી કહે કે, એવું ન પાળી શકે એને શ્રાવકપણું હોય, એમ. એ માટે આ વાત પહેલી લીધી. પૂર્ણ બતાવીને પૂર્ણના પાળનારા આવા હોય છે. એવું ન પાળી શકે તેને શ્રાવકપણું અંગીકાર કરવું એમ કહેશે. એથી આ વાત અહીં ઉપાડી છે. સમજાણું કાંઈ?

આ..હા..! પરમેશ્વર દશા એ તો. મુનિદશા એટલે બાહ્યમાં નગ્નદશા હોય અંતરમાં અઠ્યાવીસ મૂળગુણના વિકલ્પ હોય પણ એનાથી ઉદાસીન છે એમ અહીં તો કહે છે. શુભભાવથી પણ ઉદાસીન છે. અશુભભાવ તો એને હોય નહિ. પણ જે એને અઠ્યાવીસ મૂળગુણના વિકલ્પની દશા ઉત્પન્ન થાય ને શરીરની નગ્ન દશા (થાય) એનાથી પણ અંતરમાં તો ઉદાસ છે. સમજાણું કાંઈ? એટલે એની ઉપેક્ષા કરીને સ્વભાવની અપેક્ષામાં ઠરેલ છે. આહા..!

મુનિ મુનિ એટલે? જેને ગણધરદેવનો નમસ્કાર પહોંચે! ચાર જ્ઞાન, અંગ-પૂર્વનું (જ્ઞાન) જેને અંતર્મુહૂર્તમાં પ્રગટ થાય. અંતર્મુહૂર્તમાં વધે એનો જેને નમસ્કાર પહોંચે એ તે કેવી દશા! ભાઈ! આહા..! ગણધર 'સીમંધર' ભગવાનના ગણધર બિરાજે છે. એ પણ જ્યારે વિકલ્પથી નવકારમાં આવે (તો કહે), ઇમો લોએ સવ્વ સાહુણં. ઇમો લોએ સવ્વ આઈરિયાણં, ઇમો લોએ સવ્વ ઉવ્વજ્જાયાણં. અહો..! સંત તારા ચરણમાં મારો નમસ્કાર! જે રાજા-ભગવાન તીર્થકર ધર્મરાજા, તેના દિવાન, એવા પરમેશ્વરના સમીપમાં બેઠેલા, સમીપમાં રહેલા, કેવળજ્ઞાન પામવાની જેને સમીપતા છે એવા મુનિઓ, ગણધરો પણ કહે છે, અહો..! મુનિ! તારી અલૌકિક પરિણતિ છે, તારી અલૌકિક દશા છે. અંદર દર્શન અનુભવ, સ્વનું સમ્યગ્જ્ઞાન અને સ્વરૂપમાં રમણતા, શુભરાગથી પણ ઉદાસીન થઈ, એ જે મોક્ષના કાર્યના કારણનું સેવન તું કરે છો (એ) અલૌકિક વૃત્તિ છે. લૌકિકપણું રહ્યું નથી ત્યાં. જુઓ! ભાષા કેવી છે! લૌકિકપણું નથી. પેલો વ્યવહાર જે રાગાદિ છે ને એ તો લૌકિક વ્યવહાર છે. સમજાણું કાંઈ?

'અલૌકિકી ભવતિ' એમ કહ્યું છે ને? અલૌકિક હોય છે, અલૌકિક. એ રાગનો વિકલ્પ કાંઈ અલૌકિક નથી. આહાહા..! 'એકાન્તવિરતિરૂપા અલૌકિકી ભવતિ' વાહ! વૃત્તિ, વૃત્તિ શબ્દ ને? જુઓને! મહા મુનિઓની વૃત્તિ શબ્દ પડ્યો છે. વૃત્તિ એટલે પરિણતિ. છે ને? પાઠમાં જ છે, જુઓ! ૧૬મી ગાથાનો છેલ્લો શબ્દ છે-વૃત્તિ. 'મુનિનામલૌકિકી વૃત્તિ:' ૧૬મી ગાથા છેલ્લું પદ. 'મુનિનામલૌકિકી વૃત્તિ:' મુનિઓની અલૌકિક પરિણતિ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? અલૌકિક પરિણતિ હોય છે એમ લેવું. મુનિ નામ અલૌકિક વૃત્તિ. 'એકાન્તવિરતિરૂપા ભવતિ' એમ. વાહ! સમજાણું કાંઈ?

જેને અતીન્દ્રિય પ્રચુર સ્વસંવેદન (પ્રગટ્યું છે), આનંદની દશામાં રમે છે અંદર, પ્રચુર અતીન્દ્રિય આનંદની દશામાં જામી ગયા છે અંદર, ઢીમ, ઢીમ થઈ ગયા છે. એવી અંદર દર્શન, જ્ઞાન સહિતની ચારિત્રની રમણતા એવી જેની અલૌકિક પરિણતિ છે એને 'એકાન્તવિરતિરૂપા' દશા થઈ ગઈ છે. સર્વદા એને તે જ નિરંતર પરિણતિ સદા એવી વર્તે છે એમ પાછું કહે છે. એકાંતનો અર્થ ભલે સર્વદા કહ્યો. એને સર્વદા રાગથી નિવૃત્તિરૂપ અલૌકિક પરિણતિ, વીતરાગી પરિણતિ, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રચુર સ્વસંવેદન સહિત સદા પરિણતિ અલૌકિકી વર્તે છે. એ અલૌકિકી વૃત્તિ તે ચારિત્ર છે. કહો! 'ખોડીદાસભાઈ'!

૨૬૨

પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય પ્રવચન (ભાગ-૧)

આહાહા..! ભાષા શું કરી છે? જુઓને! લોકથી વિલક્ષણ પ્રકારની. વ્યવહાર આદિ વિકલ્પ છે એથી વિલક્ષણ આ તો છે. સમજાણું કાંઈ? કહ્યું ને? વ્યવહારનય લૌકિક... 'દ્રવ્યસંગ્રહ' માં લીધું છે. લોકોક્તિ.

આ મુનિપણું, આ ત્રણની એકતાનો સમૂહ દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર. ભગવાન આત્મામાં જામી ગયા છે, જામી ગયા છે. એવા જામ્યા છે કે અંતરથી નીકળવું જ એને ગોઠતું નથી. એ 'एकान्तविरति' સર્વદા ઉદાસીનરૂપ છે. કોઈ વખતે ઉદાસીન ને કોઈ વખતે કંઈક એમ નહિ, એમ કહે છે. એકાંત એક પક્ષમાં ઉદાસીનપણે જ સદા પડ્યા છે એમ કહે છે. આહાહા..! એને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતાનો મોક્ષમાર્ગનો એ કારણ ભાવ, તે કાર્યનું કારણ આ મુનિને પૂર્ણ પ્રગટેલું હોય છે, તેને મુનિની વૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)